

КАК ДА БЪДЕ НАСЪРЧАВАНА ГРАМОТНОСТТА НА БЪЛГАРСКИТЕ УЧЕНИЦИ ИЛИ НОВАТА СТАРА ИДЕЯ В ОБРАЗОВАНИЕТО

проф. д-р Татяна Ангелова
СУ „Св. Кл. Охридски“

HOW TO SUPPORT LITERACY OF BULGARIAN LEARNERS OR NEW OLD IDEA IN EDUCATION

Prof. Tatyana Angelova, PhD
Sofia University

Анотация: В доклада се поставя въпросът за насърчаване на грамотността на българските ученици като нова идея в образованието, като подход за осигуряване на качествено обучение и образование в началното и средното училище по български език и литература. Грамотността се разбира в духа на Националната стратегия за насърчаване на грамотността. Използват се богати данни от международните изследвания PISA, PIRLS, националното външно оценяване за завършен начален етап.

Ключови думи: Грамотност, качество на обучението и образованието по български език в средното училище.

Abstract: The paper examines the question about supporting literacy in Bulgarian schools as new idea in education, as approach to quality teaching and learning of Bulgarian Language and Literature in primary and secondary schools. The Notion of literacy is interpreted following the key ideas of International studies and National Strategy for Support of literacy. The data from PISA'2009, PIRLS'2006 and National external Assessment in Bulgarian Language and Literature '2014 are used.

Key words: Literacy, quality of education in Bulgarian Language

Защо идеята за грамотността е ключова за образованието? Как оценяваме напредъка на учениците в образованието и получаваме обратна информация за качеството на образованието? Съвременното образование свързва отговора на тези въпроси с идеята за грамотността. Неслучайно международните изследвания PISA и PIRLS, които проучват постиженията в образованието, извеждат като ключово понятие именно грамотността. Но нейното тълкуване е предмет на многобройни и специализирани дискусии не само в самите международни изследвания, а и в други научни дейности и документи се извежда дефиниция за грамотността. Говори се за езикова грамотност, за читателска грамотност, за функционална грамотност, за дигитална грамотност. В такъв смисъл тази идея е нова, защото обвързва образованието с икономическия напредък, с развитието на дадена страна, разбираемо като вземане на политически и социални решения със стратегическа стойност. Нека припомним, че

Програмата за международно оценяване на учениците PISA е администрирана от организацията OECD/ ОИСР (Организация за икономическо сътрудничество и развитие).

Защо идеята за грамотността е и нова и стара? Стара е, защото за грамотност се говори скоро след Освобождението в изданията по методика (в цитирания по-долу източник, макар че е наречен методика на езикознанието, всъщност се има предвид методика на обучението по български език). Още през 1906 година специалистите по методика на обучението по български език пишат, че „ Научаване учениците да четат и да пишат – това е задачата на основното училище.” Целта на обучението е постигнатата тогава, когато „учениците действително са научени: 1. Да разбират чуждите мисли, въплътени в писмеността и 2. Ако умеят ясно и точно да излагат собствените си мисли, било устно, било писмено. Не е ли сторено това, всички други цели, които може да си постави училището, ще висят във въздуха”. (Чакъров, Господинов, 1906 с.1 -2)

Защо на грамотността, четенето и на уменията да се чете, разбирали в широк смисъл, се отделя голямо внимание в международните изследвания на постиженията в образованието? На какво оценяване да се доверим?

Отговорът на тези въпроси ни дават:

- Валидното оценяване
- Международната програма за оценяване на ученици – PISA - Program for International Students Assessment
- Международното изследване на напредъка на учениците в четенето
- PIRLS – Progress in International Reading Literacy Study
- Външното оценяване по български език и литература

Известно е, че за оценяването валидността е ключова категория. Ако цитираме специалистите, трябва да посочим, че **валидност** е „степената, в която можем да интерпретираме даден резултат като индикатор за способностите или конструктите, които искаме да измерваме” (Bachman L.F., Palmer A.S. 1996: 21).

- ✓ В Международните изследвания за валидността се дават гаранции
- ✓ В Националното външно оценяване за валидността се дават гаранции

Преди да се спрем по-подробно на данните от двете международни изследвания на грамотността и на данни от националното външно оценяване за завършен начален етап, нека изясним семантичния обем на понятието „грамотност”

В българоезичното съзнание са активни следните значения:

- езикова грамотност – умения да се записват звуковете с букви, ограмотяване
- базисна грамотност – владееене на книжовни норми
- читателска грамотност (култура) – умения да се извлича информация от прочетеното и да се прилага
- функционална грамотност – умения да се извлича информация от автентични текстове, вкл. дигитални с цел придобиване на житейски умения, умения да се решават проблеми и да се управлява собственото учене

Какво се оценява в програмата PISA?

Резултатите от PISA осигуряват нова основа за политически диалог и за сътрудничество при определянето и изпълнението на образователни цели с иновативни методи, които отразяват оценките и мненията относно уменията, необходими за живота на зрелите хора. Оценяването се фокусира по-скоро върху способността на младите хора да използват своите знания и умения, за да посрещнат предизвикателствата на

реалния живот, отколкото върху степента, до която са усвоили съдържанието на учебната програма. PISA изследва стратегиите за учене на учениците, отношението им към учебните практики, както и техните компетентности в областта на решаване на проблеми. Този подход се стреми да определи мотивацията на учениците за учене и четене, както и техните стратегии за управление и контрол на собственото си обучение, т.н. саморегулирано учене. Това е една концепция, насочена към повишаване на ефективността на ученето и оптимизиране на собствената образователна среда.

Дефиниция на PISA за грамотността при четене

„Разбиране, използване и осмисляне на писмени текстове за постигане на цели и удовлетворяване на потребности от задълбочаване на познанията и развиване на интелектуалния потенциал на личността за активното ѝ участие в обществения живот.” (PISA’ 2009 Рамка за оценяване). Четенето е във фокуса на изследването от 2009 г. и по тази причина сме използвали данни от него.

Как се оценяват резултатите на учениците в PISA

❖ Оценяват се три типа познавателни процеси: **а.** Извличане на информация, **б.** Тълкуване на текстове и демонстриране на широко общо разбиране на текста, **в.** Разсъждение върху текста и оценяване на неговото съдържание, форма, характеристика.

Целевата група включва ученици, които в момента на тестово оценяване са на възраст между 15 години и 3 месеца и 16 години и 2 месеца. Това са ученици, които са най-общо на 15-годишна възраст. В България изследването е проведено с 4508 ученици, родени през 1993 г. от 179 училища (става дума за PISA’2009, чийто фокус е четенето).

Скала за оценяване, която се използва, изглежда така.

Средната стойност на скалата през 2000 г. е 500 т.

- Първо равнище Б от 262 до 334
- Първо равнище А от 335- до 407 т.
- Второ равнище 407-421 т.
- Трето равнище от 481т. до 552 т.
- Четвърто равнище от 553т. до 625 т.
- Пето равнище – от 626 до 708 т.
- Най-високото равнище е шесто – над 708 т.

Равнище от скалата и стойност	Процент на всички ученици, които са го постигнали	Процент на българските ученици, които са го постигнали
Под първо равнище А	1,1%	8,0%
Първо равнище Б 262 - 334	94%	12,9%
Първо равнище А 335 - 407	94%	20,1%
Второ равнище 407- 421	81,2%	23,4%
Трето равнище 481 – 552	28,9%	21,8%
Четвърто равнище 553- 625	20,7%	11%
Пето равнище 626- 708	6,8%	2,6%
Шесто равнище над 708	0,8%	0,2%

Като се има предвид, че критичният праг на постижение е второ равнище, то разпределението на българските ученици по обобщената скала по четене на PISA 2009 показва, че 23.4% от учениците са постигнали резултат, съответстващ на това равнище. Българските ученици, които имат резултат под критичния за ОИСР праг (второ равнище), са 41%. В сравнение с PISA 2006 техният дял под критичното второ равнище е намалал с 10%. Тази тенденция продължава да се проявява – намаляването на процента ученици, за които второ равнище е най-високото. Искане ни се да обърнем внимание и на още нещо. С нарастване на трудността, отразена в дадено равнище от скалата, нараства процентът на българските ученици, които го покриват. Ясно се вижда, че на пето и шесто равнище процентите на българските ученици не само присъстват, но и се доближават до процента на общия брой ученици от останалите страни.

„С най-висок среден резултат – 556 точки, при това значително по-висок от всички останали, са учениците от Шанхай – Китай. Следва група от държави, които са с близък среден резултат: Корея (539 точки), Финландия (536 точки), Хонконг – Китай (533 точки), Сингапур (526), Канада (524 точки), Нова Зеландия (521 точки) и Япония (520 точки). Непосредствено след тях са учениците от Австралия със среден резултат от 515 точки. Интересното в тази класация е, че тя е силно доминирана от азиатски държави. Средният резултат на учениците от тези държави е значително по-висок от средния за ОИСР (494 точки). Следва още една ясно обособена група от предимно европейски държави, средният резултат на които не се различава съществено от средния за ОИСР: Холандия (508 точки), Белгия (506 точки), Норвегия (503 точки), Естония (501 точки), Швейцария (501 точки), Полша (500 точки), Исландия (500 точки) и САЩ (500 точки). България има среден резултат от 429 точки и се нарежда на 46-а позиция сред 65-те участници в PISA 2009. Другите държави със среден резултат, който не се отличава значително от този на България, са: Тайланд, Румъния, Уругвай, Мексико, Сърбия.” (Петрова, 2010: 34)

Въпросът за дискутиране е в каква посока да бъдат усилията на всички ни в българската образователна система: да нараства процентът на учениците, покрили постиженията над второ равнище, да нараства процентът на учениците, справящи се с пето и шесто равнище; да има равномерно нарастване на постиженията.

Дефиниция на изследването на грамотността PIRLS'2006

Уменията за четене (грамотност) в рамките на проекта PIRLS се определят като *„... умения да се разбират и използват писмените вербални форми, наложени от обществото и/или предпочетени от индивида. Малките читатели могат да извличат смисъла от различни текстове. Те четат, за да научат нещо, за да се присъединят към обществото на четящите хора и за удоволствие.”*

Целева група и цел на оценяването в PIRLS'2006

Авторитетното международно изследване PIRLS проучва постиженията на учениците от 4-ти клас или 10-годишните ученици да четат, да извличат информация, да интерпретират прочетеното, да се позовават на факти от информацията, да оценяват прочетеното от своя гледна точка.

В съответствие с Концептуалната рамка на изследването се проверяват и оценяват четири групи умения:

- ✓ интерпретация и обобщение на факти и идеи (тълкуване);
- ✓ анализ и оценка на съдържанието, езика и структурата на текста (анализ);

- ✓ правене на преки умозаклучения и изводи;
- ✓ търсене и извличане на конкретна информация (факти)

Скала за оценяване в PIRLS

Според специално конструирана методика чрез бенчмарк се ранжират постиженията на учениците по отношение тези определени прагове или равнища. Средната стойност за международното изследване PIRLS' 2006 е **500 т.** Така например в общата таблица за разпределение на постиженията българските ученици имат 547 т. и се нареждат сред четвъртокласниците с най-високи постижения. Съгласно тази методика

- *началните умения* (Low International Benchmark) имат стойност **400 т.**,
- *основните умения* (Intermediate International Benchmark) имат стойност **475 т.**,
- *развитите умения* (High International Benchmark) имат стойност **550 т.**, а
- *усъвършенстваните умения* (Advanced International Benchmark) имат стойност **625 т.**

За българските ученици съответно разпределението е:

Проценти на ученици, постигнали бенчмарк за усъвършенствани умения (Advanced International Benchmark) – 16

Проценти на ученици, постигнали бенчмарк за развити умения (High International Benchmark) – 52

Проценти на ученици, постигнали бенчмарк за основни умения (Intermediate International Benchmark) – 82

Проценти на ученици, постигнали бенчмарк за начални умения (Low International Benchmark) – 95

България отново е в групата на страните с най-високи постижения, заедно с Люксембург, Италия, Унгария, Швеция, Германия, Холандия, Белгия (с фламандски език) и Дания (Разликите между тези страни не са статистически значими). Към тях се присъединяват три канадски провинции – Алберта, Британска Колумбия и Онтарио. Изследването PIRLS е класически пример за критериално ориентирано оценяване. Ето защо неговата валидност е висока. България има 547 точки, заедно с Холандия и Белгия с фламандски език и изпреварва Съединените щати (540 т.), Англия (539 т.), Австрия (538 т.) Франция (522 т.).

Какво ни дава националното външно оценяване (за завършен начален етап) по отношение на грамотността?

Да се установи в каква степен е усвоен общообразователният минимум за културно-образователната област *Български език и литература*. Минимумът включва базисни за езиковата и литературната подготовка знания и умения, необходими и достатъчни за преминаването на учениците от четвърти в пети клас.

Съдържателните области са обобщени така, че да могат да обхванат достатъчно задачи с по-голям образователен потенциал. Стремежът е да се установи дали тестът позволява да се провери какъв е обемът и съдържанието на предвидения за оценяване общообразователен минимум по български език и литература. За ориентир служат Държавните образователни изисквания за завършен начален етап – 4. клас.

- Български език
- Литература

Познавателните равнища, на които съответстват задачите, са три:

- разпознаване и разбиране на факти и понятия, свързани с учебното съдържание по БЕЛ;
- приложение по зададен модел/без зададен модел – проверяват се уменията за анализ на езикови факти и на литературни факти, разпознаване и анализ на грешки (правописни и пунктуационни);
- общуване и аргументация – проверяват се уменията да се изказва и защитава мнение по подходящ за възрастта въпрос, свързан с художествен/ нехудожествен текст.

Формати задачи в националното външно оценяване за завършен начален етап:

- Уменията за възприемане и извличане на информация от художествен и нехудожествен текст бяха проверявани чрез **задачи за четене с разбиране, с избираем и със свободен отговор**, съставени към текста за диктовка.
- Уменията за владеење на книжовния език бяха проверявани чрез **задачи с избираем отговор и чрез диктовката**.

Данните от международните изследвания, както и от националното външно оценяване провокират въпроса **Как да бъде насърчавана грамотността на българските ученици?**

Изследователският въпрос предполага решаването и на такива проблеми:

- ✓ Защо в едното изследване резултатите на българските ученици са много ниски, а в другото изследване са много високи?
- ✓ Как да използваме резултатите от двете международни изследвания в практиката на обучение по български език и литература за насърчаване на грамотността?
- ✓ Какви умения и какви знания са необходими на учениците, за да решават успешно задачите от двата вида изследвания на грамотността?
- ✓ Как могат да бъдат включени такъв тип задачи в обучението по български език и по литература?
- ✓ Как могат да бъдат включени такъв тип задачи при оценяването на учениците, на тяхната подготовка по български език и литература?
- ✓ Какъв да бъде балансът между пазарноориентираната философия на оценяване в PISA и образователноориентираната философия на оценяване в PIRLS?

Отговор на тези въпроси засега дава Националната стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014- 2020) **ЧЕТЕНЕТО – КЛЮЧЪТ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА ГРАМОТНОСТТА НА НАЦИЯТА**

Какво съдържа стратегията?

1. Анализ на състоянието
2. Визия
3. Водещи принципи при изпълнение на стратегията
4. Стратегическа цел и оперативни цели
5. Политики за насърчаване и развитие на грамотността
6. Партньори
7. Финансиране на стратегията
8. Индикатори за измерване на резултатите от изпълнението на стратегията
9. Планиране, наблюдение, отчитане и оценка на изпълнението на стратегията

Към Стратегията има и приложения, които подпомагат реализирането ѝ

- Приложение № 1 Основни дейности за изпълнение на стратегията
- Приложение № 2 Описание на дескрипторите според различните изследвания и връзката им с държавните образователни изисквания
- Приложение № 3 Примери за училищни инициативи за насърчаване на грамотността сред учениците
- Приложение № 4 SWOT-анализ

Нашият коментар може да се обобщи със следните думи. Отдавна имаше нужда от такава стратегия. Конструирана е така, че да работи успешно. Поставени са много амбициозни социалнозначими цели, които в същото време са постижими. Отчетени са постиженията и слабостите, набелязани са работещи решения. Посочени са и средствата за постигане на целите. Стратегията е продукт на широко обсъждане, в което бяха включени всички заинтересовани страни.

Продуктивен подход е, че в Стратегията са идентифицирани и дефинирани основни понятия, за които има съгласие: начална грамотност, базова грамотност, функционална грамотност, мултифункционална грамотност. В търсене на решения са предприети интегрирани и всеобхватни работещи мерки: в областта на превенцията, интервенцията, компенсацията.

Като стратегическа цел е формулирана следната:

Постигане на равнище на функционална грамотност, което ще осигури възможност за личностно и обществено развитие и ще спомогне за постигането на интелигентен, приобщаващ и устойчив растеж на икономиката.

Сред предвижданите мерки за реализацията ѝ са посочени следните големи групи:

Мярка 1. Привличане на общественото внимание към повишаване на грамотността и популяризиране на четенето

Мярка 2. Подпомагане на родителите за усъвършенстване на техните умения да увличат и да насърчават децата си към четене и към развитие на езикови умения

Мярка 3. Осигуряване на лесен достъп до книги и до други четива

Предвижданите мерки оформят следните големи групи, разгърнати в конкретни примерни инициативи в приложение № 1:

Мярка 1. Оценяване на равнището на грамотност

Мярка 2. Оптимизиране на стандартите за учебно съдържание и на учебните програми

Мярка 3. Квалификация на учителите

Увеличаване на участието и приобщаването

Осъществяването на тази оперативна цел включва следните мерки:

Мярка 1. Преодоляване на социално-икономическата неравнопоставеност

Мярка 2. Преодоляване на неравнопоставеността при билингвите

Мярка 3. Преодоляване на дигиталната пропаст

Най-важно е, че са идентифицирани индикатори за постигане на резултатите от изпълнението

- ✓ 90 % от децата на възраст от 4 години до постъпването им в първи клас да бъдат обхванати в предучилищно възпитание и подготовка
- ✓ 80% от децата в края на задължителната подготовка за училище да достигат училищна готовност
- ✓ Достигане на 80 % постижимост на държавните образователни изисквания за учебно съдържание по български език и литература в началния етап, измерена чрез националното външно оценяване в края на IV клас до 2020 г.
- ✓ Достигане на 65 % постижимост на очакваните резултати от обучението по български език и литература, измерена чрез националното външно оценяване в края на VII клас
- ✓ Намален дял на 15-годишните ученици с постижения под критичния праг PISA до 30 %
- ✓ Достигане на 60 % постижимост на очакваните резултати от обучението по български език и литература, измерена чрез държавните зрелостни изпити по български език и литература
- ✓ 80 % от включените в курсове за ограмотяване и за усвояване на учебно съдържание от класовете в прогимназиалния етап възрастни да са завършили успешно обучението си

Вместо заключение!

В страната, която е дала славянската азбука още през 9 в., патронът на нашия университет св. Климент Охридски е подготвил 3500 учители, нека да работим заедно за насърчаването на грамотността.

Литература

1. Национална стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014- 2020) ЧЕТЕНЕТО – КЛЮЧЪТ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА ГРАМОТНОСТТА НА НАЦИЯТА
2. <http://www.minedu.government.bg/?go=page&pageId=74&subpageId=143>
3. Петрова, С. Училище за утрешния ден. С. 2010
4. Чакъров С. и М. Господинов, Методика на езикознанието. София издание Яким Якимов, 1906
5. Bachman L.F., Palmer A.S. 1996: Language Testing in Practice. Designing and Developing Useful Language Tests. Oxford 1996
6. PIRLS'2006 Рамка за оценяване: PIRLS' 2006 Assessment and Specifications. 2-nd Ed. <http://timss.bc.edu/pirls2006/framework.html>
7. PISA'2009 Рамка за оценяване: PISA'2009 Assessment Framework <https://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/44455820.pdf>